

III. Uluslararası Aksaray Sempozyumu (25-27 Ekim 2018)
3rd. International Aksaray Symposium (25-27 October 2018)

Tam Metinler / Full Texts

AKSARAY ÜNİVERSİTESİ
SOMUNCU BABA TARİH VE KÜLTÜR ARAŞTIRMALARI
UYGULAMA VE ARAŞTIRMA MERKEZİ YAYINI

III. Uluslararası Aksaray Sempozyumu (25-27 Ekim 2018)
Tam Metin Kitabı

EDİTÖRLER

Mehmet Sami YILDIZ
Aksaray Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi

Ayşegül CAN
Aksaray Üniversitesi,
Somuncu Baba Tarih ve Kültür Araştırmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi

Mehmet ÖZKAYA
Aksaray Üniversitesi, Eğitim Fakültesi

ISBN: 978-605-88368-8-4

Aralık 2018

“III. Uluslararası Aksaray Sempozyumu” isimli kitabın tüm yayın hakları Aksaray Üniversitesi Somuncu Baba Tarih ve Kültür Araştırmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi’ne ait olup her hakkı saklıdır. Bu yayının hiçbir kısmı, editörlerin önceden yazılı izni olmaksızın çoğaltılamaz, bir geri çağrı sisteminde saklanamaz veya herhangi bir biçimde elektronik veya mekanik, kopyalama, kayıt veya başka yollarla iletilemez.

All rights of publication of the book "III. International Aksaray Symposium" belong to Aksaray University Somuncu Baba History and Culture Research and Practice Center and all rights are reserved. No part of this publication may be reproduced, stored in a retrieval system or transmitted in any form or by any means electronic, mechanical, photocopying, recording or otherwise, without the prior written permission of editors.

Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Sami YILDIZ
Sempozyum Başkanı

İletişim
aksaraysempozyumu@gmail.com
Sekreter
Öğr. Gör. Ayşegül CAN (Aksaray Üniversitesi)

XVII. YÜZYIL AKSARAYLI DİVAN ŞAİRLERİNDEN HASAN RIZÂYÎ'NİN TEZKİRETÜ'S-SÂLİKÎN İSİMLİ ESERİNDE AZİZ MAHMÛD HÜDÂYÎ ETKİSİ

Muhittin TURAN¹

Özet

17. yüzyılda yaşamış üretken bir şair ve müellif olan es-Seyyid Hasan eş-şehîr Rızâyî ibnû'l-Hâc Abdurrahmân el-Aksarâyî, 1007/1599 yılında Aksaray'da doğmuştur. Celvetî tarikatına mensup olan Rızâyî'nin eserlerinde Aziz Mahmûd Hüdâyî'ye duyulan derin ve içten bağlılık hemen göze çarpar. Eserlerinden öğrendiğimize göre Aksaray'da eğitim almış, Hüdâyî dergâhlarında bulunmuş ve Aziz Mahmûd Hüdâyî ile görüşmüştür. Üzerinde inceleme yapacağımız eser, her ne kadar *Tezkiretü's-Sâlikîn* ve *Risâletü'n-Nâdimîn* ismini taşısa da klasik bir tezkire olmaktan ziyade, başta Celvetî büyükleri olmak üzere birtakım tarikat erbabından söz etmekte, bahis konusu kişilerin hayatından çok Rızâyî'nin bu kişilerle karşılaşmasını ele almaktadır. Eser, Aziz Mahmûd Hüdâyî'nin gerek fikrî, gerekse manevî anlamda etkisinin yoğun olarak görüldüğü bir eserdir. Celvetî tarikatı ve Hüdâyî ile ilgili hikâyeciklere çokça yer verir. Rızâyî, çeşitli vesilelerle gittiği memleketlerde, Hüdâyî'nin halifeleri, müritleri ile beraber olup, onlarla irtibatı her zaman devam ettirdiğini eserinin birçok yerinde belirtmektedir. Özellikle kadı olarak tayin edildiği yerlerde mülaki olduğu zevat ile ilgili bilgiler verir. Rızâyî bu eserini “*meşâyih-ı kiram*”a yakın olmak, onlar hakkında bilgi vermek ve görüp tanıdığı “şeyhlerle” olan münasebetlerini anlatmak için kaleme aldığından bahseder. Eserinin tamamına yakın bir yerinde Celvetî tarikatının öğretileri ve her bağlısı gibi Hüdâyî'ye şükran ve tam bir teslimiyet duyan methiyeleri vardır. Bildirimizde, Aziz Mahmûd Hüdâyî'nin *Tezkiretü's-Sâlikîn* ismindeki bu eserdeki yerini tespate çalışılmıştır.

Anahtar kelimeler: Hasan Rızâyî, Aziz Mahmûd Hüdâyî, Tezkiretü's-Sâlikîn ve Risâletü'n-Nâdimîn

XVII. THE AZİZ MAHMUD HUDAYİ EFFECT OF THE HAZAN RIZAYİ'S CONCEPT OF SALIVIC IN THE CYCLE OF THE AKSARAY'S DIVAN

Abstract

A prolific poet and writer who lived in the 17th century, al-Sayyid Hasan ibn al-haj Abdulrahman al-Aksarai was born in Aksaray in 1007/1599. In the works of Rizaî, a member of the Celvetian order, the deep and sincere commitment to Aziz Mahmud Hudhiites is immediately noticeable. According to what we have learned from his works, he studied in Aksaray, found in Hüdâyî dervish lodgings and met with Aziz Mahmûd Hüdâyî. We will examine the work on, although the name of Tezkiretü's-Sâlikîn and Risâletü'n-Nâdimîn rather than being a classic dissertation including Celvetî elders speaks about a number of sects people in question Rızâyî's encounter with these people rather than life. Work It is a work that is seen in both spiritual and spiritual sense. He gives a lot of space to storytellers about Celvetî tariqah and Hüdâyî. Rızâyî, in various countries, where the caliphs of Hüdâyî, with his followers, always maintains contact with them in many parts of his work. Especially in places where it is appointed as a woman gives information about the taste. Rızâyî mentions that he wrote this work in order to be close to mak oğrah-i rent mün, to give information about them and to explain his relations with the, sheikhs ve he has seen. In almost all of his work, he has thanks to Hüdâyî, who teaches the teachings of the Celvetî tariqa and each of his followers, and the praise of a complete submission. In our article, we tried to determine the place of Aziz Mahmud Hudayi in this work called Tezkiretuets-Sâlikîn.

Keywords: Hasan Rızâyî, Aziz Mahmûd Hüdâyî, Tezkiretü's-Sâlikîn ve Risâletü'n-Nâdimîn

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, muhit_33@hotmail.com.

GİRİŞ

1. Hasan Rızâyî (1599-1667)

Künyesi “es-Seyyid Hasan eş-şehîr Rızâyî ibnü’l-Hâc Abdurrahmân el-Aksarâyî”² olan Hasan Rızâyî, şârih, şâir, mütercim, nâsir ve manzum lügat sahibi olarak çeşitli sahalarda 10’u aşkın eseri kaleme almıştır. Celvetî tarikatına mensup olan Rızâyî’nin eserlerinde Aziz Mahmud Hüdâyî’ye duyulan derin ve içten sevgiyle serâpâ bağlılık hemen göze çarpar.³

Eserinin bir anlamda sebab-i telifini ortaya koyan “ezmân-ı sabâvetden avân-ı kühûlete ve eyyâm-ı şeyhûhete gelince meşâyih-ı kirâmdan kimlere mukârin ve anlar dahı kendüye ne yüzden mu’âvin olduğın beyâna mübâşeret ve mübâderet eyledi... rûz-i cezâda anlara karîn ve livâ-yı Habîbullâha anlar vasıtası ile yakın olup şefâ’at-i Muhammed aleyhi’s-selâma mazhar...” cümlesi ile aynı zamanda Rızâyî’nin bu mecrada oldukça gayretli ve istikamet sahibi olduğunu söyleyebiliriz.

Bununla birlikte hayatının sonuna kadar da Celvetî şeyh ve dervişleri kendisinin yetişmesinde büyük rol oynadı. Bu sayede kendisine olan bağlılığı arttı ve Hüdâyî’nin müridi oldu.

Babası Abdurrahman Efendi (öl. 1048/1639) vesilesiyle Aziz Mahmûd Hüdâyî ile tanışan, onun sohbetlerinde bulunan ve müritlerinden olan Rızâyî, ilk eğitimini Aksaray’da yaptı ve Osmanlı Devleti’nin birçok şehrini çeşitli vesilelerle dolaştı.

“Memâlik-i ‘Osmâniyyede çok meşâyih-i ‘izâm ve e’izze-i kirâma mukârin olup du’â-ı hayrlarına mazhar oldum.”⁴

Gezdiği yerlerdeki şeyh ve dervişlerin sohbetlerine katılır bazılarında da “inâbe” alır.⁵ Rızâyî, Aziz Mahmud Hüdâyî’nin manevî bir işaretine istinaden kendisinin Peygamber efendimizin soyuna dayandığını, yani “seyyid” olduğunu söylemekte ve Hüdâyî’nin şahitliğini siyâdetine önemli bir delil sunmaktadır.

Birden fazla çocuğunun olduğunu ve sadece Muhsin ismindeki oğlunun adını zikrettiğini eserlerinden anlıyoruz (Cankurt, 2015: 68-69).

Hama, Kastamonu, Adana, Kayseri, Denizli, Manisa (Alaşehir), Malatya, Sivas, Antakya, Çorum, Sakarya (Akyazı), İstanbul-Balat gibi şehirlerde kadılık ve nâiblik yapmış; Humus, İdlîb, Halep, Bilecik, İzmir (Tire), Manisa, Bursa, Antalya, Aydın (Nazilli, Kuyucak), Afyon, Ankara (Ayaş), Konya (Ereğli-Akşehir-Ilgın), Karaman, Kırşehir, Niğde (Bor), Amasya, Tokat (Niksar-Zile), Adıyaman, Diyarbakır, Antep, Kars gibi şehirlerde çeşitli vesilelerle bulunmuştur (Cankurt, 2015: 53-54). Müderris, kadı ve mülazım⁶ gibi önemli görevleri yerine getiren Hasan Rızâyî’nin eserleri şunlardır:

Divançe, Gülistân Şerhi (Cûy-ı Rahmet), Miftâhu’s-Sa’âde, Kân-ı Ma’ânî, Tecelliyât-ı Hüdâyî’nin Nazmen Şerhi, Tezkiretü’s-Sâlikîn ve Risâletü’n-Nâdimîn, Sad Kelime-i Ali, Tuhfetü’l-Menâzil fî’l-Menâsik, Tuhfetü’l-Menâzil Tuhfetü’l-Huffâz, Ma’rifetü Tarîkatî’l-Kâdiriyye, İlâhiyât, Hasbihâl-i Hükûmet-i Hod Der Baba-yı Atîk, Tahkîkât, Tuhfetü’l-Kuzât, Etvâr-ı Seb’a ve Teyfîknâme, el-Mahmûdiyye fî Menâkıb-ı Ricâlî’l-Bilâd, Nüzhetü’l-Ebrâr min Ehli’l-Esrâr, Risâle-i Ahkâm-ı Sâl-i Türkân.

² Tezkiretü’s-Sâlikîn, 2b.

³ Hasan Cankurt, *Seyyid Hasan Rızâyî el-Aksarâyî-Hayâtı, Sanatı, Eserleri ve “Miftâhu’s-Sa’âde” Adlı Manzûm Kasîde-i Bürde Şerhi*, İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları, Aksaray, 2015, s. 53.

⁴ Tezkiretü’s-Sâlikîn, 35a.

⁵ Turan, *Kân-ı Ma’ânî*, 2941.

⁶ Günümüzde “stajyer memur” anlamındaki bu terim, ilmi anlamda medrese eğitimi tamamlayıp, diploma alanlara verilen isimdir. Askeri anlamda ise yüzbaşidan aşağı derecedeki zabıtlara verilen bir unvandır. (Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C 2, MEB Basımevi, İstanbul, 1983, s. 611-612.)

2. Azîz Mahmûd Hüdâyî (1542-1628)

Şereflikoçhisar'da doğan ve asıl adı Mahmûd olan Azîz Mahmûd Hüdâyî, aslen Koçhisarlıdır⁷. Nâzırzâde Ramazan Efendi (öl. 983/1576)'nin öğrencisi olur. Onunla birlikte Mısır ve Şam'da kalır. Çeşitli dönemlerde muîd, nâîp, müderris ve kadılık görevlerinde bulunur.⁸ 1573 yılında müderris ve naiplik görevlerinde bulunur. Hocası Nâzırzâde Ramazan'ın vefatından sonra Bursa'daki Kaygan Camii'nde bulunan Muhyiddin Üftâde'nin derslerine devam eder ve ona intisap eder⁹. Ardından Rumeli'ye bir seyahatten sonra Küçükayasofya Camii Tekkesi'nde şeyhlik ve Fâtih Camii'nde vaizlik yapar.¹⁰ İran seferine katılır. 1595 yılında Üsküdar'daki Hüdâyî Dergâhı'nı yaptırır ve oraya taşınır. Her ne kadar dergâh 1850 yılındaki bir yangında zarar görmüş olsa da dönemin padişahı Abdülmecid tarafından tekrar yaptırılmıştır. 1616 yılında Sultan Ahmed Camii'nin açılışında hutbe okur. 1628 yılında vefat eder. Şeyhülislâm Hoca Sadeddin Efendi (öl. 1007/1599) ve Sun'ullah Gaybî Efendi (öl. 1020/1612)'nin cenaze namazlarını kıldırmasıdır.

Hüdâyî, devrinin padişahları olan III. Murad (1574-1595), III. Mehmed (1595-1603), I. Ahmed (1603-1617), I. Mustafa (1617-1618), II. Osman (Genç Osman, 1618-1622) ve IV. Murad (1622-1640) tarafından hürmet duyulmuş biri olmasının yanı sıra onlara nasihatlerde bulunmuş ve onlara çeşitli konularda mektuplar yazmıştır. Dergâhına intisap eden veya devam edenler arasında Hoca Sadeddin Efendi, Sun'ullah Efendi, Nev'îzâde Atâî ve Oğlanlar Şeyhi İbrahim Efendi'yi sayabiliriz. Dergâhına bağlı olanlardan biri de *Rûhu'l-Beyân* müellifi Bursalı İsmail Hakkı'dır. Müellif, Hüdâyî'yi Gazneli Sultan Mahmûd ile karşılaştırarak ona olan sevgisini şu şekilde kaleme aktarmıştır:

Ey gürûh-ı Muhammedî biliniz

Geldi bu âleme iki Mahmûd

Biri Mahmûd-ı Gaznevî meşhur

*Biri Mahmûd-ı ma'nevî ma'hûd*¹¹

Özellikle dergâhının mensupları ve orayı ziyaret edenler için ettiği dua meşhurdur:

“Denizde boğulmasınlar, âhir ömürlerinde fakirlik görmesinler ve imanlarını kurtarmadıkça ölmesinler.”

“Hüdâyî” ismi şiirlerinde kullandığı mahlasıdır ve şeyhi Üftâde (öl. 987/1580) tarafından verilmiştir¹².

Hüdâyî mahlas olmuşdur ‘Azîze

*Hidâyet ide Mevlâ cümlemize*¹³

Birçok kişi tarafından eserlerine şerhler, haşiyeler yazılmıştır. Şiirlerinde Yunus Emre etkisi görülür. Halkı irşat maksadıyla başta vahdet-i vücûd anlayışının hâkim olduğu eserler olmak üzere, didaktik, dinî ve ahlâkî tarzda 30 dolayında eser kaleme alır. Şiirlerinde hem aruz hem de heceyi kullanmıştır. Kaleme aldığı bazı şiirleri bestelenmiştir. Türkçe ve Arapça otuz dolayında kaleme aldığı

⁷ Tezkiretü's-Sâlikîn, 8b.

⁸ Hasan Kâmil Yılmaz, *Azîz Mahmûd Hüdâyî ve Celvetiyye Tarikatı*, 4. baskı, İstanbul: Erkam Yayınları, 1999, s. 45.

⁹ Yılmaz, *Celvetî Tarikatı*, 45.

¹⁰ Yılmaz, *Celvetî Tarikatı*, 49.

¹¹ Hasan Kâmil Yılmaz, “Aziz Mahmud Hüdâyî”, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, C 4, (1991), s. 339.

¹² Yılmaz, *Celvetî Tarikatı*, 42.

¹³ Tezkiretü's-Sâlikîn, 24b.

eseri¹⁴, geçen zaman içinde okunmaya ve değer görmeye devam etmiştir. İlim ve devlet ricaliyle yakın temasta bulunmuş, onların sevgi ve hürmetlerini kazanmıştır. Hüdâyî'nin tesiri sadece Anadolu'da değil, önceden de orada bulunmuş olduğu Rumeli ve Balkanlarda da kendisini göstermektedir.

Aziz Mahmûd Hüdâyî, Celvetî tarikatının kurucusu olmasının yanı sıra aynı zamanda bir şairidir. Şiiri bir araç olarak görerek halkı irşat etme amacı gütmüştür. Kaleme aldığı şiirleri hem devrinde hem de sonraki dönemlerde bir "mevize" olarak, özellikle tarikat çevreleri ve diğer çevrelerde itibar görmüş ve okunmuştur. Sanat kaygısı gütmeyen Hüdâyî'de sade, zarif ve samimi nüktelere rastlanır. Kendisinde Yûnus Emre ve Ahmed Yesevî etkisi hemen göze çarpar. İnsanın sosyal hayatta ihtiyacı olan bilgilere yer vermeye çalışır. "Şiirlerinde mantikî, felsefî, ilahî hikmetle ilgili hususları tartışmak yerine namaz, oruç, zikir, tevbe konularına yönelmiştir."¹⁵

3. Tezkiretü's-Sâlikîn ve Hüdâyî

İki nüshasına ulaşabildiğimiz¹⁶ *Tezkiretü's-Sâlikîn ve Risâletü'n-Nâdimîn (Menâkıb-ı Hüdâyî ve Tezkiretü's-Sâlikîn)*¹⁷ isimli eser, klasik tezkire özelliği göstermemektedir. Daha çok Celvetî tarikatı ve mensupları, Aziz Mahmûd Hüdâyî ve çevresi, Hasan Rızâyî'nin seyahatleri ve bu seyahatlerde karşılaştığı zevatla olan münasebetleri ile ilgili malumat yer alır.¹⁸ Eserinin içerisinde 12a-22a varaklar arasında, *Mahmûdiyye*¹⁹ ismindeki eserinden alıntılar vardır. Celvetî tarikatı ve Hüdâyî ile ilgili hikâyeciklere çokça yer verir. Rızâyî, çeşitli vesilelerle gittiği memleketlerde, Hüdâyî'nin halifeleri, müritleri ile beraber olup, onlarla irtibatı her zaman devam ettirdiğini eserinin birçok yerinde belirtmektedir. Özellikle kadı olarak tayin edildiği yerlerde mülâkî olduğu zevat ile ilgili bilgiler verir. Denizli'ye kadı olarak görevlendirildiğinde Arnavut Şeyh Mustafa Efendi²⁰ ve Pâlânî Şeyh Mustafa Efendi²¹ ile görüşmesi buna örnek gösterilebilir. Bununla birlikte Hasan Rızâyî, babası Abdurrahman Efendi ile birlikte Hüdâyî'nin yanına defalarca gittiğinden ve onun hayır duasını aldığından bahseder. "Dünyada iki defa şefâ'atine ve himâyesine mazhar" olduğunu söyler.²²

Diğer taraftan eserini Türkçe kaleme aldığıının altını çizer.

'Arabca idemem Türkî lisânım

'Acemce dahı yok tab'-feşânım

Ola ma 'zûr efendüm Türkî dildür

Beni aglatma medhûñ birle güldür²³

"...meşâyih-ı kirâmdan kimlere mukârin ve anlar dahı kendüye ne yüzden mu'âvin olduğın beyâna mübâşeret ve mübâderet eyledi ki el-mer'a ma'a ehabbe ve in lem ya'mel 'amelehe²⁴ hadîs-i şerîf

¹⁴ Eserleri hakkında bilgi için bk. Yılmaz, "Aziz Mahmud Hüdâyî", s. 340.

¹⁵ Mehmet Emin Ertan, "Seyyid Aziz Mahmud Hüdâyî'nin Edebî Şahsiyeti", Üsküdar Sempozyumu III, Aziz Mahmud Hüdâyî Uluslararası Sempozyum Bildirileri, C I, 20- 22 Mayıs 2005, s. 452.

¹⁶ *Tezkiretü's-Sâlikîn ve Risâletü'n-Nâdimîn*, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı Osman Ergin Yazmaları, No. 41, 1a-37a; *Menâkıb-ı Hüdâyî ve Tezkiretü's-Sâlikîn*, İbrahim Hakkı Konyalı Kütüphanesi, No. 64, 140a-154a.

¹⁷ "... ve bu kitâba *Tezkiretü's-Sâlikîn ve Risâletü'n-Nâdimîn* ile tesmiye olundu" (3a). Bu eser hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Cankurt, *Miftâhu's-Sa'âde*, s. 112-129; Mustafa Çağırıcı, *Hasan Rızâyî ve Tezkiretü's-Sâlikîn ile Mahmûdiyye Adlı Eserlerin Tahkik ve Değerlendirilmesi*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2006, s. 34-39.

¹⁸ *Tezkire*'de Hasan Rızâyî'nin alakalı olduğu kişilerin kimler olduğu konusunda bk. Cankurt, *Miftâhu's-Sa'âde*, s. 127-128.

¹⁹ Eser hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Çağırıcı, *Mahmûdiyye*, s. 39-42.

²⁰ *Tezkiretü's-Sâlikîn*, 9a.

²¹ *Tezkiretü's-Sâlikîn*, 9a.

²² *Tezkiretü's-Sâlikîn*, 7a.

²³ *Tezkiretü's-Sâlikîn*, 19a.

²⁴ "Kişi sevdiği ile beraberdir. Her ne kadar onların yaptıklarını yapmasa da."

me(f)hûmı mûcibince rûz-ı cezâda anlara karîn ve livâ-i Habîbu'llâha anlar vasıtası ile yakın olup..” (Tezkire, 3a) ifadesinden de anlaşılacağı üzere Hasan Rızâyî bu eserini “*meşâyih-ı kiram*”a yakın olmak, onlar hakkında bilgi vermek ve görüp tanıdığı “şeyhlerle” olan münasebetlerini anlatmak için kaleme almıştır. Bizzat babası Aksaraylı Abdurrahman Efendi (öl. 1048/1639) de Hüdâyî ve çevresinin sohbetlerinde bulunmuş biridir.

Tezkirede, farklı meslek gruplarından insanların mevcut olmasının yanında bir de nakîbü'l-eşrâfa rastlıyoruz. Bu durum, nakibüleşrafların²⁵ hemen her meslek gruplarında olduğu gibi, herhangi bir tarikat çevresinde bulunduğu ifadesidir. Eserde nakibüleşraf olarak Ebu'l-Kâsım Gubârî²⁶, nin adı anılmaktadır.²⁷ Eserinin sonunda da Hüdâyî'nin mezarına gidip yüz sürdüğünden bahseder.²⁸

Rızâyî, Hüdâyî ile yollarının kesişeceğini Hüdâyî'nin önceden haber verdiğini söylemektedir.

*“Hazret-i ‘Azîz buyurdu ki: Aksarâyılı Hâcî ‘Abdu'r-rahmânun silsilesinden biri bu âsitânenün ziyâde yakınlarından olacaktır ve bu yüzden hidâyet-i Hak bulacaktır.”*²⁹

Rızâyî'nin, eserinin hemen tamamında Celvetî tarikatının öğretileri ve her bağısı gibi Hüdâyî'ye şükran ve tam bir teslimiyet duyan methiyeleri vardır. Bu durumun izlerini incelediğimiz metnin kahir ekseriyetinde görüyoruz.

Erenlerün nazarı kimiyâdur

Bulunmaz degme yerde zî-bahâdur

Hidâyet ehlinün olur yanında

Hüdâyîlerden oldu işbu bende

...

Bu ocaga düşenler kalmaya hâm

Olur puhte ya ırte yohsa ahşam

Ki zîrâ evvel ü âhir irâdet

*Getürdüm bu tarîk ehline kat kat*³⁰

Hak ile olunca dil halk aña mâni ‘ olmadı

Halk ile olan gönül hakkâ ki kâni ‘ olmadı

Kesret içre vahdeti bulmakda erlik her zamân

*İşbu kesret Hakkı bulmaga muvâfık olmadı*³¹

Sırr-ı Hak’dur bu begüm agyâra keşf olmak muhâl

²⁵ “Osmanlı devletinde yaşayan seyyid ve şeriflerin silsilelerini ve şecere-i tayyibe denilen soy kütüklerini kaydedip koruyan, aynı zamanda bunların reisleri olan görevliye nakibüleşraf denir.” Yüksel, Hasan; Köksal, M. Fatih, *Osmanlı Toplumunda Sâdât-ı Kirâm ve Nakibüleşrâflar, Ahmed Rif’at Devhatü’n-Nukabâ*, Dilek Matbaası, Sivas, 1998, s. 19.

²⁶ Ebu'l-Kâsım Gubârî hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Yüksel-Köksal, *Nakibüleşrâflar*, 71.

²⁷ Tezkiretü's-Sâlikîn, 7a.

²⁸ Tezkiretü's-Sâlikîn, 33b.

²⁹ Tezkiretü's-Sâlikîn, 11a.

³⁰ Tezkiretü's-Sâlikîn, 6a.

³¹ Tezkiretü's-Sâlikîn, 4a.

Bilmek isterseñ beri gel eyleme kiñden su 'âl

*Degme bir yüze açılmaz mahzen-i esrâr-ı Hak
İmdi feth olsun dir isen ehl-i hâl ol ehl-i hâl³²*

*Gel indi evvelen zikr eyle Pîri
Ehibbâsı analar sen fakiri*

*'Azîzüm Pîrüm olmuşdur Hüdâyî
Umar irşâd Rızâyî Aksarâyî³³*

*Hakikat olmuşam cân ile teslîm
'Azîze kaldı ancak aña himmet*

*'Azîzüm eyle gel hüsn-i nazar sen
Hasan bendüñ bula kesretde vahdet*

*Elüm al Hazrete tabşır kerem it
Murâda ir göre ol 'âlî Hazret*

*Meded taksîrime kalma meded it
Bilürüm bende yok zerre 'ibâdet*

*Keremle fazlile ister vusûli
Senün ihsânıña yokdur nihâyet*

*Ziyâdedür ki hüsn-i i 'tikâdüm
Efendüme odur sâhib-hidâyet*

*Rızâyî dertmendi itme mahrûm
'Înâyet it deme yokdur liyâkat³⁴*

*Bu sözler cümle sâdık sanma bühtân
Ki zîrâ eylemez kizbi müselmân*

³² Tezkiretü's-Sâlikîn, 4b.

³³ Tezkiretü's-Sâlikîn, 3b.

³⁴ Tezkiretü's-Sâlikîn, 9b.

*N'ola fahr eyler isem ben revâdur
'Azîzüñ şâhid olması safâdur*

...

*Umarum sözini redditmeye hem
'Azîz hazretinüñ sultân-ı 'âlem*

...

*Hüdâyîler ide hayır du 'âyı
Bulalar cümlesi Hak'dan rızâyı³⁵*

*Du 'â-ı hayrı ile bu 'Azîzüñ
Murâda bula idüñ biz vusûlî*

*Şeri 'at hâdimi zâhirde olduk
Tarîkatüñde olaydı husûlî*

...

*Hüdâyîñ Rızâyî bendesidür
İdeydi sırrı kulluga kabûlî*

*Elüm alup iletüp tabşıraydı
Göreydüm zâhir ü bâtın Resûlî*

*Hüdâyîler du 'âlar ide dâ'im
Hemân feth eyleye Mevlâ bu yolı³⁶*

*'Azîzüm Pîrüm olmuşdur Hüdâyî
Umar irşâd Rızâyî Aksarâyî³⁷*

*Hakikat olmuşam cân ile teslîm
'Azîze kaldı ancak aña himmet*

*'Azîzüm eyle gel hüsn-i nazar sen
Hasan bendüñ bula kesretde vahdet³⁸*

³⁵ Tezkiretü's-Sâlikîn, 8a-8b.

³⁶ Tezkiretü's-Sâlikîn, 23a.

³⁷ Tezkiretü's-Sâlikîn, 3b.

³⁸ Tezkiretü's-Sâlikîn, 9b.

Rızâyî, Hüdâyî'nin kendisine iki defa şefaathçi olduğunu, üçüncü şefaatinin de ahirette olacağını bildirir:

*Hazret-i 'Azîzüñ dūñyâda iki def'a şefâ'atlerine mazhar olup nâ'il-i merâm oldum. Lâkin "Bir şey iki olduysa üç de olur." dūr. Pes bir şefâ'atleri olup dünyevî ve uhrevî murâd hâsıl olur. Allâhu Te'âlâ a'lem.*³⁹

Hüdâyî'nin kerametlerinin sonu olmadığını ve onun "çârûb-dâr"ı yani süpürgecisi olmak bile belirli bir tasavvufî tahsili gerektirdiğini dile getirir:

*"Bu âsitâne-i Mahmûdî makâmuñ eben 'an-ceddin çârûb-dârı olmaga tahsîl liyâkatdūr."*⁴⁰

Rızâyî'nin "Fî Beyân-ı Recâ-i İstimdâd min Rûh-ı Hazret-i Azîz Rahmetullâhi Aleyh" başlığıyla Hüdâyî'yi ululayan, onun meziyetlerini ortaya koyan, mesnevi nazım şekliyle yazılmış 25 beyitlik bir manzumesi vardır.

Bu manzumede Hüdâyî'nin kapısına yüz sürmek, ona hâlini arz etmek, ne kadar günah işlese de dergâha dönmek gerektiğini söyler. Çünkü "bu ocağa düşenün çigi kalmaz" diyerek "ham" olarak kalmayacağını, manevî zenginliğinin herkese yeteceğini bildirir. Ayrıca onun manevî büyüklüğünden, sırrına mazhar olmak arzusunda olduğundan, cömertliğinden, her zaman onun yanında olmak istediğinden bahseder.⁴¹

Hüdâyî'den kendisini "kulluğa" kabul etmesini, Hz. Peygamber'e ulaştırma yolunda yardımcı olmasını ister ve şefaath bekler:

Biz Hüdâyîlerdenüz Hakdan hidâyet isterüz

Dâ'imâ cânile Hâdîden 'inâyet isterüz

...

Rahmeti deryâsına gark itse ya ne eksilür

*Niçe yüz biñ cürme Hazretiden şefâ'at isterüz*⁴²

...

İdeydi bize te'sîr sırr-ı Mahmûd

O 'âlî rütbeye ola duhûli

Hüdâyîñ Rızâyî bendesidür

İdeydi sırrı kulluga kabûli

Elüm alup iletüp tabşıraydı

Göreydüm zâhir ü bâtın Resûli

Hüdâyîler du'âlar ide dâ'im

*Hemân feth eyleye Mevlâ bu yol*⁴³

³⁹ Tezkiretü's-Sâlikîn, 8a.

⁴⁰ Tezkiretü's-Sâlikîn, 6b.

⁴¹ Tezkiretü's-Sâlikîn, 16b-17a.

⁴² Tezkiretü's-Sâlikîn, 34b.

⁴³ Tezkiretü's-Sâlikîn, 23a.

...

Hüdâyî yolunda hakikati bulduğunu, onun kölesi olduğunu ve yardımına her zaman ihtiyaç duyduğunu hatırlatır:

Ben ne hâküm ki ‘Azîzüñ mâlik olam sırrına

Bilürem ahvâlimi ola meger himmet yine

Her sözüñ var hikmeti esrâr-ı Hak ide zuhûr

*Kimiyâdur evliyânüñ nazarı Hak kulına*⁴⁴

Hakk’a ulaşmanın yolunun Celvetîlik olduğunu söyleyen Rızâyî, bu tarikatın itidal üzere ve müstağni olma gibi özellikler taşıdığını da ifade eder. Bununla beraber “*Fî beyân-ı ma’nâ-yı Celvetî bi’l-cîmi*” başlığı altında Celvetîliğin bir anlamda esaslarının, Celvetî kelimesinin harflerine anlamlar yüklemek suretiyle anlatıldığı bir manzume vardır. Cîm (ج) harfinin “cemâl”i, lâm’ın (ل) “likâ”yı, vâv’ın (و) “visâl”i, te’nin (ت) “tâc-ı saâdet”i ve yâ’nın (ي) “yakîn”i karşıladığını ifade eder.⁴⁵

Hüdâyî’yi anlatırken onun Yûnus Emre ve Ahmed Yesevî tarzında şiirler kaleme aldığını söylemiştik. Rızâyî’nin diğer eserlerinde olduğu gibi bu eserinde de hocası Hüdâyî’nin edebi kişiliğinden etkilenmeler olmuştur diyebiliriz. Dolayısıyla Rızâyî’nin de sade, tekellüfsüz, akıcı ve halk için yazdığı şiirleri, sanat kaygısından uzak, sadece faydaya yönelik manzumelerinden bahsedebiliriz. Cankurt bu duruma şöyle bir örnek vermektedir:

“19b’deki “*Medh-i Seyyidü’l-Kevneyn (iki âlemin efendisinin övgüsü)*” başlıklı naatı, 20a’da “*Salavât-ı Şerîfe Müte’allik Niyâz (salavatla alakalı dua)*” adındaki ilahî tarzındaki manzûme izler. Bu manzûme, Yunus Emre’de gördüğümüz musammatlara benzemektedir. Hüdâyî’nin ilahîlerinin de bu şekilde olduğu düşünüldüğünde; Rızâyî’nin Hüdâyî’den doğrudan, Yunus Emre’den de dolaylı şekilde etkilendiği anlaşılmaktadır. Söz konusu bu ilahî, Hüdâyî’nin de çok kullandığı bir kalıp olan “*Müstef’ilün müstef’ilün*” kalıbıyla yazılmış olup O’nun heceyle yazdığı, durak kullanmadığı ilahîlerine benzemektedir:

...

Her dertlere dermân ola

Bu vuslat-ı cânân ola

Mahşerde hoş fermân ola

Sallû ‘alâ hayri’r-rüsûl

Resûlümüz Hayru’l-beşer

Bizde mukarrer zenb ü şer

Cürmi giderür ser-te-ser

Sallû ‘alâ hayri’r-rüsûl”⁴⁶

Rızâyî’nin *Tezkiretü’s-Sâlikîn* isimli bu eseri Aziz Mahmûd Hüdâyî’nin dinî, tasavvufî ve ahlâkî anlamdaki etkilerinin görüldüğü dikkate değer bir eseridir. Bu çerçevede *Muhammediye* isimli eserle birlikte bu eserde de hem Rızâyî hem de Hüdâyî’nin çeşitli özelliklerini ortaya koyan bilgiler

⁴⁴ *Tezkiretü’s-Sâlikîn*, 22b.

⁴⁵ *Tezkiretü’s-Sâlikîn*, 24b.

⁴⁶ Cankurt, *Miftâhu’s-Sa’âde*, 122.

içermektedir. Rızâyî, Hüdâyî'nin tecellîlerinin bir araya getirilerek şerh edilmesinden oluşan *Tecelliyât*⁴⁷ başlıklı eserinden de *Tezkire*'sinde oldukça bahsetmiştir. *Tecelliyât*'ın söz konusu edildiği yerlerde “*Hazret-i Azîz buyurur ki...*” ifadesi ile ilgili tecellî anlatılır ve ardından tecellînin içeriği ile ilgili ve Hüdâyî'nin tecellîlerini destekler ve kanıtlar nitelikte Rızâyî, kısa veya uzun bir manzume kaleme alır. Örnekleri şu şekilde verebiliriz:

Yine Hazret-i 'Azîz târîh-i mezbûrda Ramazânınuñ yigirminci günü ehad gicesi (3 Mart 1603) kutbiyyet ile tebşîr olunup cemi ' halkı da 'vet eyledüm. Kad-sadaka'l-'Azîzü.

*Hudâ ihsân idince bir kulına
Olur ol nâgehân 'âleme sultân*

*Buhul bilmez ki ol Feyyâz-ı Mutlak
Hemân bizdedürür hep bunca noksân*

*Murâdını virür ol kullarınıñ
Efendi ol iderken niçe 'isyân*

*Keremkâmı 'atâlar idici Hak
Hidâyet ma'deni ol yüce sultân*⁴⁸

Ve yine Hazret-i 'Azîz buyurdular ki: Bu târîh içre rebî'ü'l-evvelüñ ikinci günü hamîs gün 'âlem-i sıfâtüñ seyrine ve kutbiyyete kanâ'at itmeyüp 'âlem-i zâta 'urûc eyledüm. Kad-sadaka'l-'Azîzü rahmetu'llâhi 'aleyh.

*Sıfâta eylemez bu dil kanâ'at
İder ol 'âlem-i zâta 'urûcî*

*Şerî'atle tarîkat cem' olunca
Kesâfetden olur cismüñ hurûcî*

*Hakîkat ma'rîfet kesbi der andan
Gider zulmet açar Hak cümle rûhı*

*Melekiyyetle mevsûf olan zâta
Menâzil kat' ider bulur vülûcî*⁴⁹

⁴⁷ Eser hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Cankurt, *Miftâhu's-Sa'âde*, 86-111. Ayrıca, Hasan Rızâyî'nin Aziz Mahmûd Hüdâyî'nin *Tecelliyât* isimli eserine yaptığı şerhlerin bulabildiğimiz nüshaları şunlardır: *Nazm-ı Tecelliyat-ı Hazret-i Hüdayi er-Rızayî el-Aksarayî*, İbrahim Hakkı Konyalı (İHK) Bölümü no. 62, 126a-137b; *Tecelliyât-ı Hüdâyî'nin Nazmen Şerhi*, Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi, Hacı Mahmûd Efendi, no. 3347, vr. 41a-220a.

⁴⁸ *Tezkiretü's-Sâlikîn*, 4b-5a.

⁴⁹ *Tezkiretü's-Sâlikîn*, 5a.

“Ve dahı Hazret-i ‘Azîz buyurdılar ki hicretüñ biñ on sekizinde (1018) cemâziyye’l-âhiri (Eylül 1609) Cum’a gün fukarâmuz zıkr-i Hak iderlerken Hazret-i Hak tecellî idüp kılup mü’minîni tathîre beni ta’yîn eyledi. Bi-hamdi’llâhi te’âlâ kutbu’l-aktâb oldum, deyü buyurmuşdur.

Hudâ kıldı beni çün tahir ü pâk

Nedür haddüm ben oldum bir avuç hâk

Kılup mü’minîni eyledüm pâk?

Bu işe itdi ta’yîn beni bî-bâk

... ”⁵⁰

“Hazret-i ‘Azîz kutbu’l- ‘ârîfîn ve mürşidü’s-sâlikîn eş-şeyh Mahmûd Efendi el-Üsküdarî ve ‘ş-şehîr bi-Hüdâyî ‘aleyhi rahmeti Rabbihi’l-Bârî **Tecelliyyât**’ında buyururlar ki târîh-i hicret biñ on târihinde yetişdikde mâh-ı şevvâlü’l-mükerremüñ yigirmi ikinci günü isneyn gün Cenâb-ı Hak ve Zât-ı Mutlak bu kulına ‘azîm tecellî idüp Resûl-i Ekrem Sallallâhu ‘Aleyhi ve Sellem Hazretlerine ihsân eyledi ki makâm-ı Mahmûdî keşf eyledi ki enbiyâya öyle makâm müyesser olmadı ve ol makâmüñ âhardan kimesne muttali’ olup bilmedi.”⁵¹

“Yine Hazret-i ‘Azîz buyurur ki târîh-i mezbûrda Ramazân-ı şerîfüñ yigirmi sekizinde Cum’a gün dahı hutbe kırâ’at itmeden minber üzerinde tecellî zâhir olup bundan soñra zühâm-ı halk safâ-yı Hakk’a mâni’ olmayup ve vuslat-ı Hakk’a zühâm-ı halk dâfi’ olmadı.”⁵²

“Ve dahı Hazret-i ‘Azîz kuddise sırrıhu buyurdular ki: Biñ on bir cemâziyye’l-âhirinüñ on altısı Hazret-i Mevlâ celle şânühu ve ‘alâ zâtı ile tecellî idüp çok ‘ulûm zâhir oldı. (1 Aralık 1602). Kalem ile tahrîr ve lisânile ta’bîr olunmaz, ehline ma’lûmdur.”⁵³

H 1010/ M 1602 yılında Şevval ayının 22. günü Allah’ın Hüdâyî’ye tecellî edip Hz. Peygambere verilen “makâm-ı mahmûd”u gördüğünü ve hiçbir peygambere böyle bir makamın “müyesser” olmadığını söyler ve ardından

Livâ-i hamdun altunda gidevüz

Ol Mahmûdî makama azm ıdevüz

Efendisi yanında hoş olur kul

Bize göster ana nirden varur yol⁵⁴ diyerek Hüdâyî’ye olan teslimiyetini bildirir.

Ayrıca “tecellî”lerle ilgili olarak Rızâyî, “Risâle-i **Tecelliyyât**’a nazar ve mütâla’a idenlerüñ ma’lûmlarıdur, tafsîl olunmaz...”⁵⁵ diyerek Hüdâyî’nin eserine işaret etmektedir.

⁵⁰ Tezkiretü’s-Sâlikîn, 5b.

⁵¹ Tezkiretü’s-Sâlikîn, 3b-4a.

⁵² Tezkiretü’s-Sâlikîn, 4a.

⁵³ Tezkiretü’s-Sâlikîn, 4b.

⁵⁴ Tezkiretü’s-Sâlikîn, 4a.

⁵⁵ Tezkiretü’s-Sâlikîn, 6b.

4. Sonuç

Aziz Mahmûd Hüdâyî'nin talebelerinden biri olan Hasan Rızâyî, şair ve mutasavvıf olmasının yanında Osmanlı mahkemelerinde uzun süre görev yapmış bir kadıdır. Arapça, Farsça ve Türkçe kaleme aldığı eserleriyle yaşadığı döneme ışık tutan Hasan Rızâyî, ilk eğitimini Aksaray'da almıştır. Dönemin Celvetî Şeyhi Aziz Mahmûd Hüdâyî'nin gönülden bağlılarından. Kadılık yaptığı yerlerde ve gerçekleştirdiği seyahatlerde karşılaştığı kişileri ve yaşadığı olayları iyi bir biçimde gözlemleyerek bunları şiir biçiminde kaleme almış ve bu sayede dönemin sosyal hayatına dair izlenimlerini bizlere bu eserleriyle aktarmıştır. Ayrıca görevleri süresince gerek Aziz Mahmûd Hüdâyî'nin Anadolu halifeleri, gerekse diğer şeyhlerin bağlılarıyla yoğun temasları olmuş ve bu suretle pek çok şeyh ve halifeyi de yakından tanıma fırsatı olmuştur. Bütün bu tecrübe ve anılarını *Tezkiretü's-Sâlikîn ve Risâletü'n-Nâdimîn* isimindeki eserinde ortaya koymuştur. Aziz Mahmûd Hüdâyî'nin gerek fikrî, gerekse manevî anlamda etkisinin yoğun olarak görüldüğü bu eser, Hüdâyî'ye şükran ve tam bir teslimiyetin bir ifadesidir denebilir. Eserde Celvetîlik'in itidal üzere ve müstağni olma gibi özellikler taşıdığını da ifade eden Rızâyî, eserini tekellüfsüz ve halk için, yani faydaya yönelik olarak kaleme aldığını söyleyebiliriz.

KAYNAKÇA

Cankurt, Hasan, *Seyyid Hasan Rızâyî el-Aksarâyî-Hayatı, Sanatı, Eserleri ve "Miftâhu's-Sa'âde" Adlı Manzûm Kasîde-i Bürde Şerhi*, İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları, Aksaray, 2015.

Çağırıcı, Mustafa, *Hasan Rızâyî ve Tezkiretü's-Sâlikîn ile Mahmûdiyye Adlı Eserlerin Tahkîk ve Değerlendirilmesi*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2006.

Ertan, Mehmet Emin, "Seyyid Azîz Mahmud Hüdâyî'nin Edebî Şahsiyeti", Üsküdar Sempozyumu III, Azîz Mahmud Hüdâyî Uluslararası Sempozyum Bildirileri, C I, 20- 22 Mayıs 2005, 449-463.

Menâkıb-ı Hüdâyî ve Tezkiretü's-Sâlikîn, İbrahim Hakkı Konyalı Kütüphanesi, no: 64, 140a-154a.

Nazm-ı Tecelliyat-ı Hazret-i Hüdayi er-Rızayi el-Aksarayı, İbrahim Hakkı Konyalı Bölümü no. 62, 126a-137a.

Pakalın, Mehmet Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C 2, MEB Basımevi, İstanbul, 1983.

Tecelliyât-ı Hüdâyî'nin Nazmen Şerhi, Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi, Hacı Mahmûd, no. 9/3347, vr. 41a-220a.

Tezkiretü's-Sâlikîn ve Risâletü'n-Nâdimîn, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı Osman Ergin Yazmaları, no. 41, 1a-37a.

Turan, Muhittin, "Hasan Rızâyî ve Kân-ı Ma'ânî İsimli Manzum Sözlüğü", Turkish Studies Volume 7/4, Fall 2012, s. 2939-2992, Ankara, 2012.

Yılmaz, Hasan Kâmil, "Aziz Mahmud Hüdâyî", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, C 4, 1991, s. 338-340.

Yılmaz, Hasan Kâmil, *Azîz Mahmûd Hüdâyî ve Celvetiyye Tarîkatı*, 4. baskı, İstanbul: Erkam Yayınları, 1999.

Yüksel, Hasan; Köksal, M. Fatih, *Osmanlı Toplumunda Sâdât-ı Kirâm ve Nakibüleşrâflar*, Ahmed Rıf'at Devhatü'n-Nukabâ, Dilek Matbaası, Sivas, 1998.